

DELİ BİRÂDER GAZÂLÎ VE MİFTÂHU'L-HİDÂYE İSİMLİ ESERİ**Mehmet Akif GÖZİTOK*****Özet**

Klasik Türk Edebiyatı'nda önemli bir yekûn tutan öğretici eserler, çoğunlukla manzum olarak kaleme alınmıştır. Bunda en büyük etken, nazmın nesre göre daha kolay ezberlenebilmesi, daha akılda kalıcı olması ve böylece bilginin çok daha geniş kitlelere ulaşabilmesidir. Bu yüzden toplum için önemli olan -sözlükten, fıkha kadar- pek çok eser, manzum olarak telif edilmiş veyahut daha sonra manzum hale getirilmiştir. Bu makalemizle 16. yüzyılda yaşamış, edebiyatımızda hayat hikâyesi ve eserleri ile ilginç bir üne sahip olan Deli Birâder Gazâlî'nin hayatına dair bilgiler verdikten sonra, büyük Hanefî fakihlerinden Mergînânî'nin *Hidâye Şerhu Bidâyetü'l-Mübtedi* isimli eserinden bazı bölümleri nazmen tercüme ettiği *Miftâhu'l-Hidâye* isimli eserini tanıttığımız. Metnin günümüz alfabesine aktarımını da bu çalışmamızda sunacağız.

Anahtar Kelimeler: Deli Birâder, Gazâlî, Miftâhu'l-Hidâye.

DELİ BİRÂDER GHAZÂLÎ AND HIS WORK CALLED MİFTÂHU'L-HİDÂYE**Abstract**

Most of time, didactic works that have an important aggregate in Classical Turkish Literature have been mostly written in verse. The most important reason for this is that poetry is easy to memorize and it can reach the large masses as well as being easier to remember. Therefore, works from dictionary to fıkıh (Islamic law) which are valuable for society, have been written in verse or changed into verse. In this article, we will deal with Deli Birâder Gazâlî's life, who lived in 16th century and have an interesting role in our literature with his life and works, using the all works written about him and we will introduce his works, *Miftâhu'l-Hidâye* in which he translated in verse some part of *Hidâye Şerhu Bidâyetü'l-Mübtedi*, the work of one of the Hanefî scribes Mergînânî. Moreover, in this study we will present the text narrated in modern-day alphabet.

Keywords: Deli Birâder, Gazâlî, Miftâhu'l-Hidâye.

Giriş

Klasik Türk Edebiyatı, hiç şüphe yok ki nazmın nesre hükmettiği bir edebiyattır ve bu üstünlük, Batı ile münasebetlerin artmaya başladığı yıllara değin sürmüştür. Değişen dünyayla birlikte insanların ihtiyacı da değişmiş; şüphesiz bu değişimden edebî türler de nasibini almıştır. Şunu açıkça belirtmek gerekir ki eskilerin şiirden/nazımdan anladıkları ile bugün bizim anladığımız şey aynı değildir. Eskilerin şiire/nazma yükledikleri misyon, onun işlevini de

* Arş. Gör., Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, makif.gozitok@erzurum.edu.tr

mahiyetini de kaçınılmaz olarak değiştirmiştir. Bu yüzden değerlendirmeleri, bu hakikati göz önünde bulundurarak yapmak gerekmektedir.

Yazının icadı her ne kadar binlerce yıl önce olsa da toplumların bunu tam manasıyla kullanabilmesi, daha sonraki asırlarda olmuştur. Yazının aktif olarak kullanılmadığı dönemlerde, bütün toplumların -bugün yazıyla karşılanan- her türlü ihtiyacı, şifâhî olarak karşılanıyor; nesilden nesile aktarılması gereken “kültürel hafıza” da yine bu şifâhî yöntemlerle yeni nesillere aktarılıyordu. Bu noktada vezinli ve kafiyeli sözün akılda daha kalıcı olduğu ve bir başkasına aktarılması gerektiğinde karşı tarafın daha kolay öğrendiği gerçeği, şiirin toplumlarda niçin nesre göre daha önemli olduğu noktasında bizlere önemli ipuçları vermektedir. Asırlarca devam eden bu durum, yazının yaygınlaşmasından sonra da terkedilmemiş, aksine bir teamül hâlini almıştır. Hatta İslâm dünyasında dinî ilimlerin düzenlenip sınıflandırıldığı hicrî 2-3. yüzyıldan itibaren, oluşan zengin kültürel mirasın öğretilip okutulmasında, manzum eserlerden sıkça faydalandığı görülmektedir. Önceleri sırf ezberleme ve akılda tutma metodu olarak daha ziyade fıkıh ve akaid konularında kullanılan manzum eserler, zamanla normalde nesrin sahasına giren tarihleri, dinî-ahlaki-tasavvufi eserleri, lügatleri, şair tezkirelerini bile içine alan, geniş bir edebî tür hâline gelmiştir. Öyle ki manzum eserler, zamanla yaygın bir eğitim-öğretim metodu hâline gelmiş, eğitim kurumlarında okutulan pek çok mensur eser, öğrenmeyi ve öğretmeyi kolaylaştırması; bilginin, daha geniş kitlelere yayılabilmesi amacıyla ya eserin müellifi tarafından ya da başka bir şair tarafından nazmın süzgecinden geçirilmiştir.¹

Biz de bu noktada Osmanlı coğrafyası için oldukça önemli olan bir zatın, büyük Hanefî fakihlerinden Mergînânî'nin, *Hidâye Şerhu Bidâyetü'l-Mübtedi* isimli eserinin Deli Birâder Gazâlî tarafından yapılan manzum tercümesini, bilim dünyasına tanıtmak istiyoruz. Eserin Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulduğu düşünülürse bu manzum çeviriyi de yukarıda izah etmeye çalıştığımız sebeplere bağlamamız mümkündür.

Makelede öncelikle Deli Birâder Gazâlî'nin hayatı çeşitli kaynaklardan hareketle ortaya konulacak, sonra *Miftâhu'l-Hidâye* isimli eser hakkında bilgiler verilip eserin dil ve üslup özellikleri üzerinde durulacak; en sonunda da adı geçen eserin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesindeki nüshasının günümüz harflerine aktarılmış hâli sunulacaktır.

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Âmil Çelebioğlu, “Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yay., İstanbul 1998, s. 349-365.; Ferdi Kiremitçi, “Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Mensur Eserleri Nazma Aktarma Çalışmaları ve Sâdıkî'nin Manzum Akaid-nâme Örneği”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V. 7/1, 2012, s. 1501-1539.

Deli Birâder Gazâlî

15-16. yüzyıl Osmanlı edebiyatının renkli simalarından olan Deli Birâder Gazâlî'nin asıl adı, Muhammed'dir. Doğum ve ölüm tarihlerinde ittifak olmamakla birlikte² pek çok kaynak eser ve araştırma, vefat tarihini 1535/941 olarak vermektedir.³ Âşık Çelebi ve Taşköprülüzâde, Deli Birâder'in vefat ettiğinde “yetmişe yetmiş” olduğunu nakletmektedirler.⁴ Buradan hareketle doğum tarihini 1464-65/869 olarak kaydetmek doğru olacaktır. Aslen Bursalıdır ve babasının adı Durmuş'tur.⁵ “Ulûm ve tertip üzre” eğitim görmüş, Mevlânâ Muhyiddin Acemî'nin hizmetinde bulunmuş, onun rahle-i tedrisinden geçmiştir.⁶ Tasavvufu meyl edip seyr ü sülûkunu tamamlamış; tedrisini de ikmal ettikten sonra, önce Bursa Bayezid Paşa Medresesi'nde müderris olmuştur.⁷ Mizacıdan ötürü bir yerde uzun müddet kalmayı sevmeyen⁸ Deli Birâder, Bursa Bayezid Paşa Medresesindeki müderrislik görevinden ayrılıp Manisa'ya, Şehzâde Korkut'un eserlerinin mukabelecisi olarak gitmiş; “tab'îyyat-ı latîfesi ve güşâde-dili, ince nükteleriyle” kendini kanıtlamış; Piyâle Bey'in vasıtası ile de Şahzede Korkut⁹'un (ö. 1512) en yakın adamlarından biri olmuştur.¹⁰ Bu dostluk öylesine ilerlemiştir ki Şehzâde Korkut, onu yanından hiç ayırmamış; “bir gölge gibi” yanında dolaşan Deli Birâder'i, Mısır'a gidişinde dahi maiyeti arasında götürmüştür.¹¹ Şehzâde Korkut'un öldürülmesinden sonra Deli Birâder, Yavuz Sultan Selim'den Geyikli Baba Zaviyesi şeyhliğini talep etmiştir ve bu istek uygun görülüp Geyikli Baba Zaviyesi şeyhliği, Deli Birâder'e verilmiştir.¹² Tezkirelerde Deli Birâder'in “Gazâlî” mahlasını, Geyikli Baba Zaviyesi şeyhliğine geldikten

² Bursalı Mehmet Tahir 942 (Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-III*, İstanbul 1338, C.II/II, s.347.), İsmail Belîğ 942 (İsmail Belîğ, *Güldeste-i Belîğ*, Bursa 1287, s.497.), Faik Reşat 940/941 (Faik Reşat, *Eslâf*, İstanbul 1311, s.72.), Müjgan Cunbur 940/939 (m.1533) (Müjgan Cunbur, “Gazâlî”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C.IV, Ankara 2004, s.137.); Ekmeleddin İhsanoğlu vd. 932 (m. 1526) (Ekmeleddin İhsanoğlu vd., *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*, C.I, İstanbul 2008, s.113.) tarihlerini zikretmektedirler.

³ Taşköprülüzâde Ahmed, *Şakâ-yık-ı Nu'mâniyye*, İstanbul 1269, s. 473.; Kınalızâde, *Tezkire-i Şu'arâ*, Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 12955/Y074, vr.252b.; Fuat Köprülü, “Gazâlî”, *İA*, C.IV, s. 728.; Orhan Şaik Gökyay, “Deli Birâder”, *DİA*, C.IX, s.135.; Günay Alpay Kut, “Gazzâlî'nin Mekke'den İstanbul'a Yolladığı Mektup ve Ona Yazılan Cevaplar”, *TDAY Belleten*, 1973-1974, s. 223.; İlhan Genç, *Keşfü'z-zünûn'un Açıklamalı Dizini*, Erzurum 1980, s. 26.; Ömer Zülfe, “Deli Birâder Gazâlî'nin Cerr-nâmesi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 18, İstanbul 2008, s. 123-140.; _____, *Deli Birader Mehmed Gazâlî*, Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 12914/Y035, vr.7b.

⁴ bk. Taşköprülüzâde, s.473.; Âşık Çelebi, *Meşâ'iru's-Şu'arâ*, (haz. G.M. Meredith-Owens), London 1971, vr.296b, (Tıpkıbasım).; _____, *Deli Birader Mehmed Gazâlî*, Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 12914/Y035, vr. 8b.

⁵ Taşköprülüzâde, s. 471.

⁶ Sehi, 87.; Taşköprülüzâde, s. 471; Taşköprülüzâde, s. 473.

⁷ Taşköprülüzâde, s. 471.

⁸ Faik Reşat, s. 72.

⁹ Bkz. Feridun Emecen, “Şehzâde Korkut”, *DİA*, XXVI, s. 205-207.

¹⁰ Belîğ, s. 496.; Latîfî, s. 254.; Faik Reşat, s. 72.

¹¹ Taşköprülüzâde, s. 471.; Faik Reşat, s. 72.

¹² Taşköprülüzâde, s. 472.

sonra aldığı kayıtlıdır. Bu bilgi yanlıştır; çünkü Deli Birâder, *Dâfi'ul-gumûm ve Râfi'ul-humûm* isimli eserini, bu türbeye post-nişin olmadan evvel yazmıştır ve eserde, “Gazâlî” mahlasını tahallüs ettiği görülmektedir.¹³ “Deli Birâder” lakabının verilmesinde ise iki rivayet mevcuttur: İlki “*Mecnûn ki fena deştini geşt etti serâser/ Gamhâneme geldi dedi hâlin ne birâder*” beyitinden dolayı bu lakabın verildiği;¹⁴ ikincisi ise “laubali, şuh mizacından” dolayı halkın bu ismi yakıştırdığıdır.¹⁵

Geyikli Baba Zaviyesi’ndeki görevini “sebat ve istikrardan sıkılan mizacı yüzünden” bırakan Deli Birâder sırasıyla, Sivrihisar, Akşehir, Ağros ve Kapağası Hüseyin Ağa Medreselerinde müderrislik yapmıştır.¹⁶ En sonunda Fatih evkafı zevâidinden 1000 akçe ile son görev yerinden emekli olmuş ve İstanbul Beşiktaş’a yerleşmiş; burada ev, mescid ve hamam yaptırmak niyetiyle Makbul İbrahim Paşa’ya otuz bir beyitlik *Cerr-nâme* sunmuş ve ondan yüklü bir miktarda caize alarak planladığı ev, hamam ve camiye yaptırmıştır.¹⁷ Bursa kaplıcalarında olduğu gibi İstanbul’daki ilk havuzlu hamamı yaptıran Deli Birâder, hamamcılık işinde hayli yol almış ve hamamı, zamanla İstanbul’un zevk ve safaya düşkün insanlarının toplandığı bir merkez hâline gelmiştir. Bu durumdan rahatsız olan hamamcılar, ahlaksızlık yapıldığı gerekçesiyle bir dilekçe vererek Deli Birâder’in hamamının yıkılması için fetva almış ve hamam, Makbul İbrahim Paşa tarafından yıkılmıştır.¹⁸ Deli Birâder Gazâlî, bu duruma çok üzülmüş ve üzüntüsünü yirmi beş beyitlik *Kapluca-nâme* isimli bir manzume ile dile getirmiştir. Daha sonra 938 senesinde Mekke’ye gitmiştir ve orada da 939 yılında bir bahçe, 940 yılında ise bir mescid inşa ettirmiş; yaşamına burada devam etmiştir.¹⁹ 941 yılında Mekke’de inşa ettirdiği bahçede yine bir dost meclisi esnasında aniden rahatsızlanıp vefat etmiş; Hicaz ve Tâif’in ileri gelenleri tarafından cenaze namazı kılınmış ve inşa ettirdiği bahçeye defnolunmuştur.²⁰

¹³ Selim S. Kuru, *A Sixteenth Century Scholar Deli Birâder and His Dâfi'ul-gumum ve Râfi'ul'l-Humum*, (Doktora Tezi), Cambridge 2000.

¹⁴ Taşköprülüzâde, vr. 471.; Âşık Çelebi, vr. 291a.;

¹⁵ Kınalızâde, vr. 250a., Latîfî, vr. 254.; Sehi, s. 86.; Gelibolulu Ali, *Künhü'l Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, (haz. Mustafa İsen), (http://courses.washington.edu/otap/archive/data/arch_txt/texts/a_kunhul.html), (E.T.:05.02.2014)

¹⁶ Kınalızâde, vr. 251a-b; Âşık Çelebi, vr. 292a.;

¹⁷ Sehi, s. 87; Taşköprülüzâde, s. 472; Latîfî, 255; Kınalızâde, vr. 251a.

¹⁸ Âşık Çelebi, 295a; Orhan Şaik Gökyay, “Gazâlî (Deli Birâder)”, *Türk Dili*, C.XXII, S.223, 1970, s. 19-20.

¹⁹ _____, *Deli Birader Mehmed Gazâlî*, Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 12914/Y035, vr. 7b. Burada, eserlerin tarih manzumleri de mevcuttur.

²⁰ Buraya derli toplu şekilde vermeye çalıştığımız tüm bilgiler için bk.: Bursalı Mehmet Tahir, s. 347.; Taşköprülüzâde, s. 471-473.; Faik Reşad, s. 72-74.; Latîfî, s. 254-256.; Kınalızâde, vr. 250b-254a.; Kut, s. 223-252.; Orhan Şaik Gökyay, “Gazâlî (Deli Birâder)”, *Türk Dili*, C. XXI, S. 222, 1970, s. 449-460.; Orhan Şaik Gökyay, “Gazâlî (Deli Birâder)”, *Türk Dili*, C.XXII, S. 223, 1970, s. 18-31.; Gökyay, DİA, s. 135-136.; Köprülü, s. 728-729.; İhsanoğlu, s. 113.; Cunbur, s. 137.; Kuru, s. 1-7; Genç, s. 26.; Ömer Zülfe, “Deli Birâder Gazâlî’nin Cerr-nâmesi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 18, İstanbul 2008, s. 123-124.; _____, *Deli Birader Mehmed Gazâlî*, Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 12914/Y035, vr. 1a-10a.; Gelibolulu Ali, *Künhü'l Ahbâr'ın Tezkire*

Zeki ve nüktedan bir zat olan Deli Birâder Gazâlî'yi tezkirelerin bazısı “güşâde-dil, tab'ıyyat-ı latîfeye mâil; selâset-i elfâz ve nefâset-i ma'nîyi şâmil kelimât-ı manzume nazm ve Rum'un tûtî-gûlarını lâl u dem-beste eyleyen; kît'a ve tarih söylemede oldukça başarılı” diye tavsif ettiği gibi birçoğu da “divâne-renk ile mütelevvin, hezl-gûy, laubali, şuh, eserleri fahiş fuşiyat dolu” diye nitelendirir. *Dâfi'u'l-gumûm ve Râfi'u'l-humûm*²¹ isimli eseri, *Cerr-nâme*²², *Elif-nâme*²³, *Kapluca-nâme*²⁴, *Miftâhu'l-Hidâye*²⁵ isimli manzumeleri mevcuttur. *Keşfü'z-zünûn*'da *Divân*'ı olduğu da kayıtlıdır.²⁶

Miftâhu'l-Hidâye

Deli Birâder Gazâlî'nin *Miftâhu'l-Hidâye* isimli eseri, büyük Hanefî fakihlerinden Mergînânî²⁷'nin *Hidâye Şerhu Bidâyetü'l-Mübtedi* isimli eserinin bazı bölümlerinin manzum çevirisidir. Kısa ismiye *Hidâye*, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u's-sağîr*'i ile Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ında mevcut meselelerin bir araya getirildiği²⁸ *Bidâyetü'l-Mübtedi* isimli eserin bir şerhi olup Hanefî mezhebinin en tanınmış ve en çok güvenilen metinlerinden

Kısmı, (haz. Mustafa İsen), (http://courses.washington.edu/otap/archive/data/arch_txt/texts/a_kunhul.html), (E.T.:05.02.2014)

²¹Selim S. Kuru, *A Sixteenth Century Scholar Deli Birâder and His Dâfi'u'l-gumûm ve Râfi'u'l-Humûm*, (Doktora Tezi), Cambridge 2000.; Selim S. Kuru, “Sex in the Text: Deli Birâder's Dâfi'u'l-gumûm ve Râfi'u'l-humûm and the Ottoman Literary Canon”, *Middle Eastern Literatures*, Vol.10, No. 2, August 2007, s. 157-174.

²²Bu manzume için bk. Köprülüzâde Mehmed Fuat, *Eski Şairlerimiz Divan Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul, 1931, s. 185-186.; Ağâh Sırrı Levend, “Gazâlî (Deli Birâder)'in Cerr-nâmesi”, *Türk Dili*, C. XXII, S. 234, 1970, s. 123-124.; Zülfê, s. 123-140.

²³Hakan Taş, “Deli Birâder Gazâlî'nin Elif-nâme'si”, *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/2, 2008 (Bahar), s. 642-652.

²⁴Bir kısmı için bk. Aşık Çelebi, 295a.; Gökyay, *Türk Dili*, S. 223, s. 21.

²⁵Deli Birâder, *Miftâhu'l-Hidâye*, İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi, T3273, vr. 1b-8b. (*Mecmu'atu'r-Resâ'il* isimli bir eserin içinde); Deli Birâder, *Miftâhu'l-Hidâye*, British Library, Or. 1166/3, vr. 78b-92a.

²⁶Genç, s. 26.

²⁷Asıl adı Ali, babası Ebubekir'dir. Künyesi Burhanuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi Bekir b. Abdî'l-Celil El-Mergînânî'dir. Orta Asya'nın Fergana bölgesi şehirlerinden olan Merginan'da -ihtilaflar olsa da- 511/1117 yılında doğmuş ve uzun bir müddet burada yaşamıştır. Kendisi, zamanının ilimlerinde söz sahibi olmuş; birçok âlimden ders almıştır ve pek çok da talebe yetiştirmiştir. Mergînânî'nin soyu *el-Hidâye* adlı eserine mukaddime yazan müellif Leknevi'nin ifadesine göre Hz. Osman'a dayanmaktadır. Başta fıkıh olmak üzere hadis, tefsir, Arap dili ve edebiyatı alanlarındaki bilgisiyile tanınmakta; kaynaklarda “İmâm, hâfiz, muhakkik” gibi sıfatlarla anılmakta, çağdaşları Kâdîhan, Burhâneddin Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî, Zahîrüddin Muhammed b. Ahmed el-Buhârî ve Ahmed b. Muhammed el-Attâbî gibi âlimler tarafından ilmi dirayeti dile getirilmektedir. Mergînânî'nin öğrencileri arasında oğulları Celâleddin Muhammed ve Nizâmeddin Ömer yanı sıra Şemsü'l-eimme el-Kerderî, Celâleddin Mahmûd b. Hüseyin el-Üsrüşenî ve *Ta'lîmü'l-müte'allim* müellifi Zernûcî gibi âlimler bulunmaktadır. 14 Zilhicce 593'te (28 Ekim 1197) vefat eden Mergînânî, Semerkant'ta medfundur. Ayrıntılı bilgi için bk. Ferhat Koca, “Mergînânî, Burhâneddin”, *DİA*, XXIX, s. 182-183.; Hüseyin Karapınar, “Mergînânî ve Eseri Hidâye” *Diyanet Dergisi*, C.XXII/2, Ankara 1986, s. 26-41.; Murtaza Köse, “Ferganlı Bir Hukukçu Mergînânî ve Hidâye Adlı Eseri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2001, S. 17, s. 345-363.; Heffening W., “Merginani”, *İA*, C.VII, s. 761.; Said Nuri Akgündüz, *El-Mergînânî'nin El-Hidâye Adlı Eserinde İstihsan*, (Yüksek Lisans Tezi), M.Ü. SBE İlahiyat ABD İslam Hukuku BD, İstanbul 2004, s. 1-2.

²⁸Bu bilgi eserde şu şekilde zikredilmektedir: *İki deryâ Kudûrî birle Câmi'/Bu anların ikisin bile câmi'(2a, 36)*.

biridir.²⁹ Eserde Hanefî imâmları Ebu Hanife (ö. 767) ve Ebû Yûsuf'un (ö. 798) görüşlerine yer verilmekte, bunların delilleri sıralanmaktadır. Hanefî fikhının ilk müdellel eserleri arasında yer alan bu telifinde Mergînânî ayrıca; Hanefî fikhına hâkim olan anlayışları ve eğilimleri belirgin olarak göstermiştir.³⁰ Hicri 6. yüzyıldan itibaren hem Maverâü'n-nehir âlimleri hem de bugünkü Ortadoğu ve Anadolu âlimleri arasında kabul görmüş bu önemli eser, medreselerde ders müfredatlarına konulmakla birlikte, kadı ve müftülerin el kitabı hâline de gelmiş; uzun yıllar hem Anadolu Selçuklu Devleti hem de Osmanlı Devleti medreselerinde ilim ehli arasında çok tutulmuş ve ders programlarında okutulması gereken kitap olarak kabul edilmiştir.³¹

Deli Birâder Gazzâlî'nin manzum çevirisi *Miftâhu'l-Hidâye*'nin şu an için tespit edebildiğimiz iki nüshası mevcuttur. Birisi, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde diğeri ise İngiltere British Library'dedir. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde T3273 numarada kayıtlı *Mecmu'atu'l-Resâil* isimli mecmuanın 1b-8b varakları arasında bulunan *Miftâhu'l-Hidâye*'yi; 9a-13a varakları arasında *Kasîde ü hicviyye li-Okçuzâde* (Hicivler Ne'î'ye ait), 15a-88b varakları arasında *Kasîde-i Fihrist li-?*; 89a-91a varakları arasında ise *Hadikâtü'l-Münşeat* isimli bölümler takip etmektedir. Eserin istinsah tarihi 1115/1703-04, müstensihî ise belli değildir. İngiltere British Library'de Or.1166/3 numarada bulunan ve manzum fikhî eserlerin bir araya getirildiği mecmuada ise fikha dair üç farklı manzum eser ve bir kaside bulunmaktadır. Mecmuanın 1b-67a varakları arası Balıkesirli Devletoğlu Yûsuf'un³² (ö.1428'den sonra) *Vikaye Tercümesi*; 68a-78a varakları arası Sa'dî mahlaslı bir şairin Sultan Murat Han'a kasidesi; 78b-92a varakları arası Deli Birâder'in *Miftâhu'l-Hidâye* isimli eseri; 92b-95a varakları arası ise Azîzî mahlaslı bir şairin namaz ahkâmına dair kısa bir mesnevisi bulunmaktadır. Eserin müstensihî Muhammed b. Süleyman, istinsah tarihi ise 1071-73/1660-62'dir.³³

Hilmi Ziya Ülken, İmâm-ı Gazzâlî'nin eserlerinin Türkçe tercümeleleri üzerine yaptığı bir araştırmada³⁴, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T3273'deki mecmuada 1b-8b varakları arasında bulunan *Miftâhu'l-Hidâye* isimli manzum risalenin, İmâm-ı Gazzâlî'nin fikha dair bir eseri olduğunu belirtmekte ve sağlam nazmı olan, adı metinde geçmeyen mütercim

²⁹ Koca, s. 182.

³⁰ Akgündüz, s. 3.

³¹ Köse, 353.

³² Bk. Mustafa Özkan, "Devletöğlü Yûsuf", *DİA*, IX, s.243-244.

³³ Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, London 1888, s. 9-11.

³⁴ Hilmi Ziya Ülken, "Gazzâlî'nin Bazı Eserlerinin Türkçe Tercümeleleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 1, 1961, s. 59-79.

İmâm-ı Gazzâlî'ye ait olan bu eseri, manzum olarak Türkçe'ye çevirdiğini ifade etmektedir. Oysa İmâm-ı Gazzâlî'nin eserlerine baktığımız zaman *Miftâhu'l-Hidâye* isimli bir esere tesadüf edemedik. Büyük ihtimalle Ülken'in kastettiği eser, *Bidâyetü'l-Hidâye*³⁵ olmalıdır; fakat söz konusu eser, onun da manzum çevirisi değildir. Zira Deli Birâder, Sebebü'n-nazm bölümünde *Yanımda var idi metn-i Bidâye/ Kim anun şerhine derler Hidâye* (2a, 34.) beytini söyleyerek manzum çevirisini yaptığı eserin *Bidâyetü'l-Mübtedi*'nin şerhi olan *Hidâye* olduğunu açıkça belirtmektedir.³⁶ Bununla birlikte Deli Birâder, yaptığı çeviriye *Miftâhu'l-Hidâye* ismini kendisinin verdiğini eserin sonunda açıkça belirtmektedir: *Mütercem oluben metn-i Bidâye/Denildi adı Miftâhu'l-Hidâye* (8b, 357).

Miftâhu'l-Hidâye, mesnevî nazım şekliyle, hece bahrinin “mefâ'îlün/mefâ'îlün/fe'ûlun” vezninde yazılmış ve toplamda 26 bâb ve 9 fasıldan oluşan 360 beyitlik bir eserdir. Eser, Şehzâde Korkut'un sadık nedimi Piyâle Bey'e sunulmuştur. Besmeleyle başlanan eserin, ilk dört beyitinde tahmid, sonraki 10 beyitte peygambere ve ashab-ı güzîne tekrimde bulunulan 14 beyitlik girizgâhından sonra Sebebü'n-nazm bölümü gelmektedir. Sebebü'n-nazm'da yazarımız eseri niçin yazmaya başladığını şöyle ifade etmektedir: Perişan ve hatırı gam ile dolmuş; âlemin gülü bana diken olmuşken ben bülbül gibi inliyordum. O sırada hatiften bir ses geldi ve bana üzülmemem gerektiğini söyledi. Piyale Han'ın sana yaptığı iyiliklere karşılık vermek istiyor ve buna karşılık malım yok diye de üzülüyorsan boşuna üzülme. Malın yoksa ilmin var. Yanındaki kitaplardan birini seç ve güzel bir şekilde bu dünyaya taze bir gülşen olacak, hoş bir kitap yaz. Namaz ahvalini cem edecek güzel bir kitap kaleme almak için onun adıyla kalemi kes ve yazmaya başla. Hatiften gelen bu sesle irkildim ve hemen bu fikri kabul ettim. O sırada yanımda Kudûrî ve Câmî'nin kitaplarını cem etmiş *Bidâye*'nin şerhi olan *Hidâye* yanımda vardı. Ben de bu kitap içinde namaz, gusül ve abdest ahkâmını anlatan bölümleri nazmen tercüme etmeye başladım. İnşâ'allâh, dine faydası olur ve biz de dua ile anılırız.³⁷

Daha sonra sırası ile şu bâb ve fasıllar gelmektedir:

³⁵İmâm-ı Gazzâlî, *Bidâyetü'l-Hidâye*, (çev. Lütfi Doğan), Ankara, 1962.; İmâm-ı Gazzâlî, *Hidayet Rehberi İhya'nın Anahtarı*, (haz. Veysel Akkaya), 2.bs., İnsan Yay., İstanbul 2013.; İmâm-ı Gazzâlî, *Bidâyetü'l-Hidâye: Hidayetin Başlangıcı Tasavvuf, Edeb ve Ahlak Kitabı*, (Çeviri ve şerh: Ömer Faruk Hilmi), Sultan Yay., İstanbul t.y.; Wat Montgomery, *The Faith and Practice of Ghazzali*, London 1953.

³⁶Görüşümüzü destekler nitelikte bir kayıt da şöyle: “Şehzâde Korkud'un nedimlerinden Piyâle Bey'e sunulan *Miftâhu'l-Hidâye*'nin ilk beyti şöyledir: *Sipâs u hamd o şâh-ı bî-zevâle/ Ki viridi bize fazlından nevâle*. British Library, Or. 1166 numarada kayıtlı bir mecmuanın içerisinde 78b-92a yapraklar arasında yer alan eser, Burhânuddîn el-Margînânî'nin el-Hidâya adlı Hanefî fikhına dair kitabından hareketle hazırlanmıştır. (Rieu, 10.) Ayrıca bk. Kuru, s. 8.

³⁷1b-2a, 8-41.

1. **Kitābu't-ṭahārāt:** Bu bölümde taharet, kübra ve suğra diye ikiye ayrılmakta daha sonra abdestin farzları altı beyit ve bir ayetle anlatılmaktadır.
2. **Bābu Sünenü'l-Vuḍū:** Bu bölümde abdestin sünnetleri, beş beyitle anlatılmaktadır.
3. **Bābu fī-müstehabbātu'l-vuḍū'u şıdk:** Abdestin müstehablarının anlatıldığı bu bölüm, dört beyittir.
4. **Bābu fī-nevākıṣu'l-vuḍū:** Abdesti bozan hallerin anlatıldığı bu bölümde Hanefi İmâmları İmâm-ı Azam, Ebû Yûsuf ve Ebû Muhammed'in ictehad farklılıkları dile getirilmektedir. Hangi İmâmın neye abdesti bozar dediği veciz bir şekilde ifade edilmiştir. On beyittir.
5. **Bābu Farzu'l-ğusl:** Üç beyitle guslün farzlarının anlatıldığı bölümdür.
6. **Faşlu fi-Sünenü'l-ğusl:** Guslün sünnetlerinin anlatıldığı bu bölüm, yedi beyittir.
7. **Faşlu fī-Mücibātu'l-ğuslu şıdk:** Guslü gerketiren hâller sekiz beyitle ifade edilmiştir.
8. **Bābu'l-mā'ellezî yeczeve bi't-ṭahāreti mine'l-eḥdāsu şıdk:** Cünüplükten kurtulmak için yapılması gerekenlerin, gusül alınabilecek ve alınamayacak suların izah edildiği; hangi hayvanın temas ettiği suyun gusle mani olduğunun anlatıldığı bölümdür. Bu bölümde yine İmâmlar arasındaki görüş farkları da verilmektedir. Yirmi sekiz beyitle en uzun bölümdür.
9. **Bābu fī-şifātü't-teyemmüm:** Teyemmümü gerektiren hâlleri, teyemmümün nasıl alınacağını, hangi toprak çeşitlerine ruhsat verildiği, teyemmümün hangi hâllerde bozulacağını ayrıntılı bir şekilde ihtiva eden bölümdür. On üç beyittir.
10. **Faşlu fi-nākızātü't-teyemmümü şıdk:** Teyemmümü ortadan kaldıran hâllerin anlatıldığı fasıldır.
11. **Faşlu fī-beyāni'l-mesāyilu'l-müftirakatün şıdk:** Teyemmümün hangi hâllerde alınıp hangi hâllerde alınmayacağını ayrıntılı bir şekilde anlatan fasıldır.
12. **Bābu'l-meshi 'ale'l-ḥuffini şıdk:** Mesh meselesini anlatan bölümdür. Neyin üzerine mesh edilebileceğini, mesh edilecek şeyin hangi vasıflarda olması gerektiğini uzunca anlatan bölümdür. On üç beyittir.
13. **Faşlu fī-mesā'ilü'l-müftereka:** Mesh konusunda mezhep İmâmları arasındaki görüş farklılıklarının anlatıldığı fasıldır.

14. **Bâbu izâletü'n-necâsât:** Namazın farzlarından olan necasetten tahareti ve neyin necaset sayılacağını, neyin sayılmayacağını ihtiva eden bölümdür. On yedi beyittir.
15. **Faşlu fî'l-istincâ':** İstincanın ne olduğundan ve öneminden bahsedilen bölümdür.
16. **Bâbu mevâķītu'ş-şalavātu şıdk:** Namaz vakitlerinin tavsif edildiği bölümdür. On beyittir.
17. **Faşlu fî-beyânin evķātu'l-müsthabetün şıdk:** Namaz kılmanın müstehab olduğu vakitleri ihtiva eden fasıldır.
18. **Bâbu'l-evķât elleti yekre fihâ e'ş-şalavât:** Kerahet vakitleri ve bu vakitlerde yapılması gereken, yapılmaması tavsiye edilen şeylerin anlatıldığı bölümdür.
19. **Bâbu şurūtu'ş-şalavat:** Namazın şartlarını, nerede nasıl namaz kılınabileceğini ihtiva eden bölümdür.
20. **Bâbu şıfatu'ş-şalâvatu ve furuzuha:** Namazın farzları ve vaciplerinin anlatıldığı kısa bölümdür.
21. **Bâbu fî-sünenü'ş-şalavât:** Namazın sünnetlerini anlatan kısa bölüm.
22. **Faşlu fî'l-ķırâ'at:** Namazda kıraatın nasıl olacağını anlatan fasıldır.
23. **Bâbu'l-İmâmet:** İmâmet ve imâmda olması gereken vasıflarının anlatıldığı bölümdür.
24. **Bâbu vuķū'ul-ħadeş fi'ş-şalavât:** Namazda cünüplük hâlinin vuku bulması hâlinde yapılacakların anlatıldığı bölümdür.
25. **Bâbu fīmâ bi-fasde'ş-şalavât:** Namazı fâsid eden hâllerin anlatıldığı bölümdür.
26. **Faşlu fīmâ yukrehu fi'ş-şalavât:** Namaz esnasında yapılmasında kerahet olan şeylerin nakledildiği bölümdür.
27. **Bâbu idrâķū'l-ferâ'iz:** Farz namazlarının eda edilmesinde imâma uyma adabının, cemaat ile kılınan namazlara nerede yetişilirse nasıl davranılacağını ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı bölümdür.
28. **Faşlu fî'l-vitrü'l-vâcib:** Vitr-i vacip namazı ve kılınışı hakkında bilgilerin verildiği; Safi mezhebine göre de vitr-i vacibin gereklerinin anlatıldığı fasıldır.
29. **Bâbü'l-nevâfil:** Nafile namazların ne zaman ve nasıl kılınacağını anlatıldığı bölümdür.

30. **Faşlu fî-beyāni't-terāvīh:** Teravîh namazı ve mahiyeti hakkında bilgilerin aktarıldığı fasıldır.
31. **Fî-sücūdu's-sehv:** Sehv secdesi ve onu gerektiren hâllerin anlatıldığı bölümdür.
32. **Bābu fî-şalavāti'l-marīz:** Hasta olan kişinin namazı nasıl eda edeceğinin anlatıldığı bölümdür.
33. **Bābu fî-şalavāti'l-müsāfir:** Seferînin nasıl namaz kılacağı ve kimin seferî sayılacağına dair bölümdür.
34. **Bābu Şalavāti'l-Cum'a:** Cum'a namazının ve kime farz olduğunun anlatıldığı bölümdür.
35. **Bābu şalavātu'l-ıydîn:** Bayram namazının kılınışı ve kime vacip olduğunun anlatıldığı bölümdür.

Eserin Dil Özellikleri ve Üslubu

Deli Birâder Gazâlî'nin gerek bu eseri gerek diğer manzumeleri incelendiğinde dilinin külfetsiz, sade ve bir o kadar da samimi olduğu görülmektedir. *Divan*'ına henüz ulaşılamamış olmasına rağmen tezkirelerdeki manzumelerinden hareketle diyebiliriz ki Deli Birâder'in şiirlerinde vezin ikinci plandadır; onun şiirinde ön plana çıkan unsurlar ise ince nükteler, zarafet ve mizahtır. Bütün bu özellikleri, incelememize konu olan *Miftâhu'l-Hidâye*'de müşahede etmek mümkündür. Bununla birlikte Deli Birâder'in hezeliyata olan düşkünlüğü, şiirinin kuvvetini gölgede bırakmış ve isminin tezkirlere hezel şairi olarak geçmesine sebep olmuştur. Mesela *Dâfi'u'l-gumûm ve Râfi'u'l-humûm* isimli eser, günümüz için dahi oldukça müstehcen bir eserdir ve döneminde de tepkiyle karşılandığı, tezkirelerde kayıtlıdır.

Eserde dikkatimizi çeken bir diğer husus ise 15. yüzyılın ikinci yarısı, 16. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olmasına rağmen kullandığı dilin, çağdaşlarına nazaran daha çok arkaik kelimeler ve ekler ihtiva etmesidir. Örneğin eserde -gIl, -dUrUr, ğIl, -UbAn gibi eklerin kullanım çokluğunun yanı sıra pek çok da arkaik kelimeye tesadüf edilmektedir. Örneğin; yelmeşik, birle, edük, assı, issi, sögünmek vb.

Miftâhu'l-Hidâye, gayet sade bir dille kaleme alınmış bir eserdir. Bazı Arabî dinî terimlerin, o günün şartlarına göre sıradan olduğunu düşünecek olursak eserin, halkın daha

rahat anlaması için özellikle sade yazılmış olduğunu, eseri Deli Birâder'in diğer şiirleri ile kıyas ettiğimizde görebilmekteyiz.

Eserin, hecez bahrinin mefâ'îlün/mefâ'îlün/fe'ûlun vezninde yazılmış olduğunu yukarıda söylemiştik. Fakat manzum tercümelerde çoğunlukla karşılaşıldığı üzere şairde metni şiire dönüştürme gayreti ön plana çıktığı için veznin geri plana itildiği hatta bazen terk edildiği de görülmektedir. Buna ilaveten eserin müstensihinden kaynaklı bazı vezin bozuklukları da mevcuttur. Örneğin; “*Ya safrâ yâ yemek kussan ya suyu/Sinar ağza dolu olsa <bil> vudûy*” (2b, 58) buradaki “bil” in müstensih tarafından sehven konulduğu anlaşılmaktadır. Yine “[*Ve*]yâhûd ola bir havz-ı kebir ol/Sağın depredicek deprenmye sol” (3a, 94) beyitinde, başdaki “ve” nin unutulduğu görülmektedir.

Eserin İmlâ Özellikleri

Eserin muhtemel telif tarihini Deli Birâder'in ölüm tarihini esas alırsak istinsah edilmiş tarihi ile arada yaklaşık 170 sene bulunmaktadır. Bu da ister istemez eserin imlası noktasında orijinalden pek çok farklılık göstermesine sebep olacaktır. Çünkü müstensih metni yazarken çoğu zaman dönem imlasına göre eseri yazmaktadır. Bununla birlikte eserde dikkatimizi çeken imlâ özellikleri şöyledir:

1. Sağır keflerin yazımında bir tutarlılık yoktur. Örneğin 3. beyit 2. mısradaki “انگ” şeklinde yazılan “anuñ”, 3. beyit 1. mısradaki انگ şeklinde yazılmıştır. Yine 47. beyitte “وگات” “oñat”, şeklinde yazılan kelimedeki gösterilen گ pek çok yerde ihmal edilmiştir. Eyleseñ, ايلسگ (1b, 15).
2. Yanlış okunması muhtemel Türkçe ve pek çok Arapça kelime harekelenmiştir. Örneğin: تاحيات taḥiyyât (1b, 5); توبق topuḡ (2a, 47); سردوم sürdüm (2a, 32); itdüm ايتدوم (2a, 38).
3. “Daḡi داخى” ve “yâ يا” kelimeleri vezne göre داخى , يه şeklinde de yazılmıştır: داخى (2a, 35); يا (5a, 180)
4. Hemzeler “ء”, “y, ى” ile gösterilmiştir. Örneğin; زایل zâ'il , حایل ḡail (2b, 63); فوايد fevâ'id (2a, 41).
5. Eserde yazıldığı hâlde okunmayıp bir sonraki kelimeye vasl edilen birkaç sözcük de mevcuttur. Örneğin: “İki elüñ” ايكى الگ (6b, 226), vezin icabı “ik'elün” okunmak zorundadır. Yine “vaḡtine evvel” وقتنه اول (5a, 201), vezin icabı “vaḡtin'evvel” şeklinde okunmak zorundadır.

6. Vezin icabı bazı tek heceli kelimelerin okunuşları değiştirilmiştir. Örneğin subh, necs, vakt, gusl vb. kelimeler, vezin icabı subuh, necis, vakit, gusül şeklinde okunmak zorundadır. Bakınız: 4b, 175; 5a, 194; 5b, 213; 7a, 291 vb.

Miftâhu'l-Hidâye İsimli Eserin Tam Metni³⁸

(1B) Kitâbu'l-müsemmâ Miftâhu'l-Hidâye

Bismi'l-lâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm

1	Sipâs u ḥamd o şâh-ı bî-zevâle	Ki viridi bize fazlından nevâle
	Hidâyet itdi râh-ı müstaḫîme	Delâlet eyledi dîn-i ḳavîme
	Şalâtı mü'mine mi' râc kıldı	Anuñ nûrın başında tâc kıldı
	Hem anı ³⁹ eyledi dînüñ ' imâdı	Bu söze eyle zinhâr i' timâdı

⁴⁰ كما قال صلى الله على وسلم الصلاة عماد الدين فمن اقامها فقد اقام الدين ومن تركها فقد هدم الدين صدقت

5	Taḥiyât-ı şenâ da' vât u teslîm	Şunûf feḥamdeti envâ' -ı tekrîm
	Revân olsun revân [ol] Muştafâ'ya	Kim irerdi şalâtıyla şafâya

⁴¹ كما قال صلى الله على وسلم حبب الى من دنيا كم ثلاثته الطيب و النساء و [جعلت] قره عينى فى الصلاة صدق

	Daḥi ervâḥ-ı aşḫâb-ı güzîne	Ki taşdıḳ itdiler anuñ sözüne
--	-----------------------------	-------------------------------

Fî-Sebebü'n-naẓm

	Meger birgün perişân ḥâtırını ğam	İḥâta eyleyüp tütmuşdu muḥkem
	Dile ⁴² te 'şîr idüp âşâr-ı ğurbet	Derûnum yaḳmış idi nâr-ı ğurbet

³⁸ Transkripsiyonda, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T3273 numaralı nüshayı esas aldık ve Oktay New Transkripsiyon fontunu kullandık. Metinde muhtemel ilaveler [ ] işareti ile muhtemel çıkarmalar < > işareti ile gösterildi.

³⁹ “Anuñ” şeklinde yazılmış. Anlam bütünlüğü açısından “anı” tercih edildi.

⁴⁰ KemÂ úAle āallÂ'l-lâhu ealeyhi ve sellem: E'â-âalâvatu imâdü'd-din femem iüâémehâ vemen ikâme'd-din ve men terkühâ hedeme'd-din sadaúa (Peygamber (s.a.v) buyurdu: Namaz dinin direğidir. Kim onu ikame ederse/kılırsa dini ayakta tutmuştur. Kim onu yıkarsa/terk ederse dini yıkmıştır.) Aclûni, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 39-40. H.N: 1621.

⁴¹ “KemÂ úAle āallÂ'l-lâhu ealeyhi ve sellem: Óubbibe ileyye min-dünyâkum âelââü'ü-üibu ve'n-nisâé ve [cuëilet] úurrete eayni fi'âalavâti” (Dünyadan bana üç şey sevdirdi: Güzel koku, kadın ve göz aydınlığım namaz.) Nesâi, *İşretu'n-Nisâ*, I, s.7, H.N:61; Müslim, *Talâk*, 34.

⁴² “Dilim” şeklinde yazılmış. Anlam bütünlüğü açısından “Dile” tercih edildi.

- 10 Gül-i ‘âlem baña olmuş idi hâr İderdüm nâle bülbül gibi her-bâr
 Fiğānum işidüp bir menba‘ -ı cūd Didi ğam yime hâşıl oldu maqşūd
 Murādātum nedür bildi mufaşşal Ƙamusın eyledi anuñ muhaşşal
 ‘ Aceb gördüm bu ‘âlemde nîrânı Ki olmuş ‘âleme luţf itme şânı
 Hâlîm olsa bu vecihle ‘ aceb yok Ki ƞab‘ında anuñ hergiz ğazab yok
- 15 Ƙılur ‘afv eyleseñ yüz biñ cerîme Keremdür yaraşan zîrâ kerîme
 İşi dâ’im anuñ hayr ile ihsân Melek ma‘nide vü şüretde insân
 Civân-ı tâze ammâ degme bir pîr Anuñ gibi idemez fikr ü tedbîr
 Şığışmaz zât[1] o şâfî hayâle Dinür nâm-ı şerîfine Piyâle
 Muƞarreb bendesi Ƙorƞud Hân’uñ Görüklü kimsesi ol âsitānuñ
- 20 Çün andan bu ƞadar ihsân gördüm Tefekkür eyleyüp bir laħza đurdum
 Didüm ki ola mı hergiz mükâfât Bu deñlü eylüge heyhât heyhât
 Benim hod nesneye yok iƞtidārum Ki ola hâk-i pâyine nişārum
 İştidüm nâğihân bir hâtif-i ğayb Hıţab idüp didi bî-şekk ü bî-reyb
 Degil ğam yoğ ise ger mülk ü mâluñ Ki var fi’l-cümle ‘ ilme iştiğâlũñ
- (2A) Nażar ƞılsa olur her bâba faşla Vuğūfuñ var ƞamu fer‘iyle aşla
- 26 Mütunuñ birisini intiğâb it Virüp tertîb bir zîbâ kitâb it
 Ƙıl anı tercüme terkîbe rüşen Cihân bâğında olsun tâze ğülşen
 Şalât⁴³ aĥvâlini nazm ile cem‘ it Bu ‘âlem bezmi içre anı şem‘ it
 Anuñ adıyla gel ƞaţ‘ eyle hâme Müşerref ola tâ nāmıyla nâme
- 30 Bu nüşha tâ ebed olduğca meşţur Anuñ nâm-ı şerîfi ola mezkûr

⁴³ “aalavÂt” şeklinde yazılmış. Vezin gereği “aalÂt” tercih edildi.

	Bu söz melfûz olduċca dehânda	Añıla anlaruñ adı cihânda
	Çü hâtifden bu sözü gûş kıldum	Şafâ sürdüm feraĥdan cûş kıldum
	İrişdi cânıma andan beşâret	Ķabûl itdüm ne itdiyse işâret
	Yanumda var idi metn-i Bidâye	Kim anuñ şerĥine dirler Hidâye
35	Sütünü ‘ilm-i fıĥhuñ gerçi çokdur	Anuñ gibi velî bir daĥi yoĥdur
	İki deryâ Ķudürî birle Câmî‘	Bu anlaruñ ikisin bile câmî‘
	Egerçi şûretâ key muĥtaşardur	Velî ma‘ nîde ģâyet mu‘ teberdür
	Şurü‘ itdüm hemân-dem intiĥâba	Velî ĥaşr eyledüm iki kitâba
	Vuĥûyla birisi ģusule şâmil	Şalât aĥvâli anuñ biri kâmil
40	Ĥüdâ’dan budurur mes’ûl [u] me’mûl	Ki ĥâbil eyleye olmaĥa maĥbûl
	Fevâ’id ire andan ehl-i dîne	Du‘â’ ile añılsa bu kimesne
	Kitâbu’t-ĥahârât	
	Kitâb-ı evvel aĥvâl-i ĥahâret	Nazar eyle bulasın tâ mahâret
	Ĥahâret ikidür bil evvel ey yâr	Biri şuĥrâ biri kübrâ daĥi var
	Vuĥûdur bil yaĥîn şuĥrâsı anuñ	Ķusuldur ad ile kübrâsı anuñ
45	Vuĥûnuñ farzı üç ‘uzvu yumaĥdur	Başuñ rub‘ una hem mesh eylemekdür

كما قال الله تولى يا أيها الذين آمنوا إذا قمتم إلى الصلاة فاغسلوا وجوهكم وأيديكم إلى المرافق وامسحوا برءوسكم وأرجلكم إلى الكعبين⁴⁴

Ol üç ‘uzvuñ biri yüzdür biri el	Ayaĥdur birisi añla mufaşşal
Topuĥ dirsek yumaĥ da oldu dâĥil	Oñat ĥıfz eyle zinhâr olma ģâfil

⁴⁴ “KemÀ úÀle’l-lÀĥu tevellÀ: YÀ eyyühÀ’l-leðine Àmeny Àminy iðÀ úumtum ilÀ’ã-ãalÀti fÀèsily vucyhekum ve eydiyeküm ilÀ e’l-merÀfiúi ve emseóy biruésikum ve ercúlekum ilÀ el-kaèbin” (Yüce Allâĥ buyurdu: Ey iman edenler! Namaza kalktıĥınız zaman (abdestli olun bunun için) yüzlerinizi, dirseklere kadar (dirsekler dâhil) ellerinizi yıkayın, (ellerinizi yeniden ıslatıp) başlarınızı meshedin ve her iki aşıĥ kemiĥiyle beraber ayaklarınızı yıkayın.) Mâide, 6.

Bâbu Sünenü'l-Vuđū

	Vuđūda el yumak bil oldu sünnet	Şuña kim uykudan buldu ifâkat
(2B)	Dilersin ger resüle iktidâyı	Qıl aña Besmele'yle ibtidâyı
50	Dağı hem eyle isti' māl-i misvāk	Şu virgil ağzuñ ile burnuñı pāk
	Qulağun meshle teblil eyle	Şaçalun barmağun taħlil eyle
	Bu üç a' zâda eyle ğusli tekrâr	Üçer kerre yu her birini ey yâr

Bâbu fı-müsteħabbātu'l-vuđū 'u şıđk

	Vuđūda müsteħabb oldu ħaķıķat	Kişi evvel vuđūya ide ⁴⁵ niyyet
	Dağı mesh eylemegün başına hep	Ki itmek ğusula meshi mürekkeb
55	Dağı şağ ' uzvu evvel pāk kılmak	Sa' âdetdür anı idrāk kılmak

Bâbu fı-nevākışu'l-vuđū

	Vuđunuñ bil ki bünyâdını yıķar	Sebîlinün içinden her ne çıkar
	Naķız şâbit olur qan ile qayĥe	Tecâvüz idicek cây-ı şahîĥe
	Ya şafrâ yâ yemek kuşşañ ya şuyı	Şınar ağza dolu olsa <bil> vuğuyı
	Velî balğamda Nu' mân ⁴⁶ u Muhammed ⁴⁷	Şımaz dirler ne deñlü olsa bî-ħadd
60	Ebû Yûsuf ⁴⁸ qatında lîk balğam	Olur nâķız anuñla đolsa ger ğam
	Yaturken bir kişi eyleye ĥ'âbı	Vuđūya nâķız olmađdur cevâbı
	Dağı bir nesneye söğüne muĥkem	Ki düşse anı zâ 'il kıldığı dem
	Hem anı naķz ider ' aql olma zâ 'il	Cünün iğmâyise ger aña ĥâ 'il

⁴⁵ "İtme" şeklinde yazılmış. Anlam bütünlüğü açısından "ide" tercih edildi.

⁴⁶ İmâm Â'zam lâkabıyla bilinen, Ebû Hanife künyesiyle meşhur Numân b. Sâbit b. Zevtâ (M. 700-767). Mutlak müctehid ve fıkhıta Hanefî mezhebinin imâmı.

⁴⁷ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (M. 749-805). Hanefî mezhebinin üç büyük İmâmından biri. Eserleriyle Hanefîliğin sistemleşmesinde ve yayılmasında etkili oldu.

⁴⁸ Ya'kub b. İbrahim el-Ensârî, Yûsuf adlı bir oğlu bulunduğu için Ebû Yûsuf lakabıyla meşhurdur (M. 731- 798). Hanefî mezhebinin İmâmı Ebû Hanife'den sonra gelen büyük Hanefî fakihlerinden.

Namāz kim var sücūdı var rükū‘ı
Ger anda ahaha bulsa vuū‘ı
65 Vuūya bil kim olur anı nāız Nice naız itdise sā’ir nevāız

Bābu Farzu’l-usl

ahāret kim anuñ kübrādur adı usulden oldurur bil-küll murādı
u vermek aza burna usl iderken Daı bir kerre yunmaq cümle-i ten
Olupdur bil ki bunlar farz-ı lāzım Bu söze eyle gel tadık-i cāzım

Falu fi-Sünenü’l-usl

Sünen bil anda evvel el yumadur Tene degse necis pāk eylemekdür
70 Vuū al dökmedin üstüne uyı Nice alsañ namāz için vuūyı
Velī ayaklaruñ[1] yumayıp oy Dök andan evvel başuña uy⁴⁹
Tamām it usluñı git o mekāndan Varup ayaklaruñ pāk eyle andan
Eger ‘avret acı olsa urulmuş Fitil olsa yā mukem od burulmuş
Dibine olmaa u olsa cāzım Anı çözmek degildür aña lāzım
(3A) Velī er acı olsa öyle mabül Aña lāzımdurur kim ola malül

Falu fi-Mücibātu’l-uslu ıd

76 İder bil usle biraç nesne icāb Beyān eyler mufaal anı bu bāb
Menī gelmek birisi ehvet ile Reculden mer’eden germiyyet ile
ükümde birdürür uyur uyanı Daı mecnūn u mest u ayı⁵⁰
Birisi hem ıtānın iltiası Bilürsin od nedir ayz u nifāsı
80 ayızdur aybaında görülen an Nifās o an olur ki doa olan
Vuū vardur usul yodur mezide ükümde birdür anuñla vezī de

⁴⁹ Vezin bozuk.

⁵⁰ Vezin bozuk.

- Mezî bir yelmeşik apaçca şudur   Veẓînün rengi yokdur hem đurudur
 Çün ola Cum' a vü 'iydeyn ahrâm   Ğusul sünnetdurur çün ğusl İslâm
- Bâbu'l-mâ'ellezî yeczeve bi't-ṭahâreti mine'l-eḥdâşu şıdk**
- Ḥadeşlerden ṭahâret oldu câ'iz   Neyile biz diyelim diñleyüz siz
- 85   Dere yağmur<ı> deñizler şuyu birle   Açar 'aynıyla gözlü kıyu birle
 Ağaçdan yâ yemişden şıķılan şuṬahâret itmege lâyıķ degil o
- Daḫi bir şuya ola ğayrı ğâlib   Anuñ evşâf-ı ṭab' uñ olsa sâlib
 Ḥoşâb u sirke vü şûrbâ gibi ol   Ṭahâret itmege anuñla yok yol
 Eger bir şuya ğâlib olsa ṭâhir   Tağayyür virse bir vaşfına zâhir
- 90   Mişâli mâ'-ı mudd mâ'-i za' ferân⁵¹   Ya ḫalṭ ola aña şâbûn yâ üşnân
 Daḫi her ne var ise buña beñzer   Ṭahâret itmege câ'iz<dür> muḫarrer
 Ne şuya kim necâset olsa vâķi'   Olur ger çok u ger az ol şu zâyî'
 Meger kim ola ol şu şuyı cârî   Kim olmaya necâset aña sârî
 [Ve]yâḫûd ola bir ḫavz-ı kebîr ol   Şaĝın depredecek deprenmye şol
- 95   Şu ḫayvân kim anuñ olmaya ḫanı   Şuda olsa necis olmaz bil anı
 Olur müsta' mel olunca şu mühmel   Mufaşşal ideyin olmaya mücmel
 Kişi ğusl eyleyüp alsa vuḏûyı   Ya ḫurbet kaşdedüben dökse şuyı
 O şudan bir daḫi olmaz ṭahâret   Yeter 'ârif olana bir işâret
 'Ariķ şuyile olur ey birâder   Ṭahâret de necâset de berâber
- (3B)   Ne ḫayvân kim dinür sūrîne ṭâhir   Ṭahâretdür ve re' yde ḫükm-i zâhir
- 101   Necâset birle mevşûf olsa sūrî   Necis olur deri anuñ zârûrî

---

⁵¹ Vezin bozuk.

	Yaķın bil t̄ahir olur sūr-i insān	Eger kāfir ola vü <e>ger müselmān
	Şu ḥayvān kim etin şer‘ iyle yirler	Anuñ sūrine bil kim pāk dirler
	Sibā‘ uñ sūri vü hem kelb ü ḥinzīr	Necisdür yoķ bularda ḥükm-i taḥīr
105	Tavuġuñ sūri ger olsa müseyyeb	Daḥi evde olan ḥayvānlaruñ hep
	Kedi gibi gelincik fāre gibi	Olur kemerde sūri mār gibi
	Olur meşķūk baġıl ile ḥımāruñ	Aña olursa ancaķ iķtidāruñ
	Vuḏū al hem teyemmüm eylegil zamm	Degil cā’iz ger olmaz ise munzamm
	Nebīz-i temrde eydür ki Nu‘ mān	Vuḏū ile teyemmüm itme ey cān
110	Muḥammed der ki ger bulsañ bu şuyı	Teyemmüm birle cem‘ eyle vuḏūyı
	Ebū Yūsuf teyemmüm didi tenhā	Vuḏūyı kılmadı tecvīz aşlā
	Bābu fī-Şıfatü’t-teyemmüm	
	Sefer üstünde ger şuya müsāfir	Vuḏū-yı ġusl için olmasa kādir
	Şehirde olsa yā bir mīl ırāķ ol	Teyemmüm kıлмаġa kılsun yıraġ ol
	Marīz olup kişi ger olsa ‘āciz	Şu var iken teyemmüm aña cā’iz
115	Kimüñ kim var şudan azar cerāḥat	Teyemmüm eyleyüben ola rāḥat
	Teyemmüm eyleyüp gitsün yoluna	Ki Tañrı güç buyurmadı ḳuluna
	Teyemmümde farīzdur bil ki niyyet	Vuḏū gibi bu olmaz bī-meşıyyet
	Şorarsañ ger anuñ keyfiyyetini	Şurū‘ itmezden ön ḳıl niyyetini
	İki elüñ bir uğurdan yire ur	Pes andan ḳalduruben yüzüne sür
120	Urub bir daḥi yire ellerüñi	Sūr iki dirsege dek ḳollaruñı
	Bu arz-ı ḥabs ile olur muḥaķķaķ	İmāmeynüñ yanında bil ki muḥlaķ
	Türāb u reml u hem zırnıķ u nüvre	Daḥi ne var ise bunlara göre

	Teyemmüm itmege kabildurur hep	Ki toprağdan yaratdı bunları Rabb
	Ebû Yûsuf velîkin itdi taşşîş	Türâb u remle kıldı anı taşşîş
(4A)	Faşlu fi-Nâkızzâtü't-teyemmümü şıdık	
125	Ne şor bildüñ vuğuyı çünki bir bir	Çamusu anlaruñ bil ki bunı şor
	Dağı vaqt-i namâz olunca mâzî	Bulur andan teyemmüm intikâzî
	Şınur şu görmek ile dağı zâhir	Olursañ anı isti' mâle kâdir
	Faşlu fi-Beyâni'l-mesâyilu'l-müftirakatün şıdık	
	Teyemmüm idicek ger reml eger hâk	Gerekdür kim necâsetden ola ⁵² pâk
	Budur evvel gücü yetmese şuya	Namâz kıлмаğı âhîr vaqte kıoya
130	O vaqte dek eger bulursa şuyı	Teyemmüm itmeye ala vuđuyı
	Şu bulmazsa teyemmüm ide kıla	Ferâ'izle nevâfil dağı bile
	Şaḥîḥ âdem eger görse cenâze	İrişmeyem deyü kırka namâza
	Degilse ger velîsi meyyitüñ ol	Teyemmüm birle kıla vardurur yol
	Eger bayram namâzı ola hâzır	Bulunmasa kişi ol demde tâhir
135	Ṭahâret itmege olursa meşğül	Gümân itse ḥaḳîḳat fevt olur ol
	Teyemmüm ide budur ḳavl-i Şâfî	Velîkin Cum' ada anuñ ḥilâfi
	Teyemmüm eylemeye ide tahrî	Aña irişmez ise kıla zühri
	Yâḳın olsa eger vaqt olma zâ'il	Teyemmüm itme âbdest al ḳazâ kııl
	Yükünde şuyın unutsa müsâfir	Teyemmümle namâzlar kılsa vâfir
140	Pes andan şoñra ol şu gele yâde	İmâmeyn eydür itmesün i' âde
	Refîḳinde müsâfir şorsa şuyı	Ṭaleb eyleyüben ala vuđuyı

⁵² "Olasın" şeklinde yazılmış. Vezin gereği "ola" tercih edildi.

	Eger vermeyüben olursa mâni‘	Teyemmümle zarūrī ola nâfi‘
	Şu bulunmağa ola zann gâlib	Gerekdür ki olasın aña tâlib
	Bulunmamağa olursa bu mâ‘ nî	Ta‘ ab çekme taleb eyleme ya‘ nî
	Bâbu’l-meshî ‘ ale’l-ḥuffîni şıdık	
145	Mesih ḥuffîne câ’izdür muḥakkak	Ki sünnet eyledi peygambere Ḥakk
	Eger olmak dilerseñ aña ‘âmil	Edügün gey tahâret birle kâmil
	Pes andan soñra mesh it her vuḍûda	Eger vefret daḥi var ise şuda
	Edüğe yaş deger barmaqlaruñdan	Varınca sâkuña tırnaqlaruñdan
(4B)	Velî barmaqlarınun arasın aç	Ḥuṭṭ olabilelden tâ ki birkaç
	Anuñ dirseñ ne miqdâr ola farzı	Bil üç barmağ kadar hem ṭul u ‘ arzı
151	Bil anuñ müddetini hem nicedür	Muḳîme bir gün ile bir gicedür
	Müsâfir olana üç gice üç gün	Ḥadeşden soñradur bu zamme öñdin
	Edükde ger sökük olsa ya yırtık	Üç ayak barmağın deñlü ya artık
	Aña mesh itmek olmaz bil ki hergiz	Eger andan eḳall olursa câ’iz
155	Cenâbetden kime gusl olsa lâzım	Mesih câ’iz degil ol buna câzim
	Vuḍûya ne kadar varsa nevâkız	Olur anlar ḳamu bil meshe nâkız
	Edük çıḳmak müddet olmak âḥir	Ḥaḳîkat meshî bil bunlar daḥi sor
	Faşlu fi-mesâ’îlü’l-müftereḳa	
	Var iken mâsihün âbdesti kâmil	Tükense müddet olsun yine ‘âmil
	Çıḳarsın ḥuffi ayağın yusun	İ‘âde itmesün bâḳî vuḍusın
160	Muḳîmün müddeti olmadın âḥir	Sefer ‘azmin ḳılup olsa müsâfir
	Müsâfir müddetinden olan eytâm	İḳâmet müddetiyle bula itmâm

	Müsâfir eylese kaçd-ı iķâmet	Dağı müddet irişmedin temâmet
	Eger geçdi ise bir gün bir gece hem	Çıķarsın huffi mesh olmaz müselleme
	Eger eksik ise andan ol zamânı	İdüp meshi tamâm eylesün anı
165	Eger giyse edük üstünde çırmık	Aña mesh eylemenüñ mâni' i yok
	İmâm eydür mesh çorab giyince	Değil câ'iz muna' il olmayınca
	Görür câ'iz Ebü Yūsuf Muħammed	Sık olup olsa ger şü geçmege sedd
	Cebîre mesh olur itmek muķarrer	Vuđusuz bağladılarsa dağı ger
	Oñulmadın düşerse mesh bâķi	Oñulup düşe bil şor ittifaķı
	Bābu İzāletü'n-necāsāt	
170	Muşallîye gerekdür ide taħir ⁵³	Necāsetden bu üç nesne[y]i bir bir
	Teni dağı hem evvel şevb-i şānî	Üçüncüsü muşallāsı mekânı
	Anı bil kim olur şuyile zā'il	Dağı her şey' ki şula ola pāk bil
	Mişālî gül şuyı şerbet dağı şol	Şular kim şıkıcaķ bizden çıkar ol
	Necāset munķasımdur iki kısıma	Bularuñ her biri muħteşş bir isme
175	Muħaffefdür biri biri muğallez	Aħeffle bir değil hüküm-i ağlezz
(5A)	İkiden bir birisi buldu tefriķ	İki kısıma dağı bil anı taħķiķ
	Biri zāhir birisi ğayr-ı zāhir	Olur bunlar ķamu ğusluyla tāhir
	Ṭahāret yumada zāhir olandan	Olur hāşıl eşer ķalmasa andan
	Yumaķlık ğayr-ı zāhir oldu vācib	Olunca tāhir olmaķ zannı ğālib
180	Muğallız olsa ger miķdār-ı dirhem	Ya olsa ķadri o miķdārdan kem
	Anuñla bir kişi ķılsa namāzı	Olupdur bil ki müftiye cevāzı

⁵³ "Taūahhur" şeklinde yazılmış.

	Eger dirhemden olursa ziyāde	Anuñl'olan namāzı kııl i'āde
	Muħaffef olsa rebi' şevbden kem	Namāza māni' olmaz anı bil hem
	Feres yolu eger fāhiş degilse	Namāza nesne yok anuñla kılsa
185	Aña hiç māni' olmaz dir Muhammed	Ne deñlü çok olur ise [de] bi-ħadd
	Bevilden şıçrayanlar zerre deñlü	Çoğ olursa daħi nesne degil ol ⁵⁴
	Faşlu fī'l-istincā'	
	Bil istincāyı kim mesnūn olupdur	Ki imān ehline k̄anūn olupdur
	İderler anı isti' māli eħcār	Daħi anuñ naz̄iri her ne kim var
	Necis kılsa tecāvüz maħrecin ger	Şu isti' māli efdalldür muħarrer
190	Ṭa'ām u' azmîle eyleme anı	Ki vardur kişiye anuñ ziyānı
	Ve görme şağūñ eyle şol elile	Bedīhiyyeye ħācet yok delīle
	Saç andan ũonuña bir pāre şuyı	Daħi almazdan öğredin vuğuyı
	Kim ola mūndefi' anuñla vesvās	Ĥecil u ħōr oluben gide ħannās
	Bābu Mevākītu'ş-şalavātu şıdk	
	Kaçan olsa ṭulū' -ı fecr-i şānī	Şabāħ vaķit-i evveldür bil anı
195	Ṭulū' -ı şems olur ol vaķte āħir	Bu söze şübhe yok gün gibi zāhir
	Felekde her kaçan şems olsa zā'il	Zühür vaķtinūñ oldur evveli bil
	Olur āħir kaçan her şeyde sāye	İki kendü kađar olu[p] uzaya
	İmāmeyn eydür olur öyle āħir	Kişinūñ gölgesi olsa kendüce yir
	Ne kađıl ile olursa āħir öyle	İkindiye olur bil evvel öyle
200	İkindi vaķti olmağa nihāyet	Güneş dolanmağ oldu ħadd u gāyet

⁵⁴Kafiye yok. İlk mısra “دنگلو” ikinci mısra “دنگل اول” şeklinde yazılmış.

- Ġurûb-ı şems mağrib vaqtin'evvel Muşarrahdur bu söz sanma mü'evvel
 Şafağ gaybet idüp ol âhir olur 'İşānuñ vaqti ol dem hâzır olur
 (5B) Aña âhir tülû' -1 fecr-i evvel Anuñçüñ anda te'ħîr oldu efdall

Faşlu fî-beyānin evkātu'l-müstħabbetün şıdk

- Fecirde müsteħabbdur ide isfâr Anuñ fazlına çok yirde naķıl var
 205 Namāz-ı zühri yazın ide te'ħîr Ki itmez öyle iken ıssı te'şîr
 'Aşırda şol kadar çi ide te'ħîr Ki levn-i şemse hiç gelmeye tağyîr
 Namāz-ı şāmı kıl kılmağda ta' cîl Ki anuñ vaqti ġāyet dardur bil
 'İşāyı lîk te'ħîr eyle ġaylî Elüñden gelse geçir nısf-ı leylî

Bābu'l-evkāt elleti yekre fîhā e's-şalavāt

- Tülû' ında ġurûbında ġünüñ bil Daħi şol ħînde ki olmuş ola zâ'il
 210 Kişi đurmaklığa anda namāza Tarih-i şer' ile yoğdur icāze
 Şabāh u 'aşrdan şoñra kazāyı Kıl ammā kılmañ andan mā' adāyı

Bābu şurūtu's-şalavat

- Muşallîye gerek ide tahâret Daħi hem şoñra kıla setr-i 'avret
 Necis olsa eger şu bunda vâfir İzāle itmege olmasa kâdir
 Edā eylesün anuñla namāzı Muşarrahdur bunuñ bil kim cevāzı
 215 Eger bir kişi şöyle olsa 'üryān Giyecek nesneye olmasa imkân
 Otururken namāzı kıla ammā Rükû' uyla sücûda ide imā
 Daħi niyyet namāzuñ şartıdur bil Anı faşl itme andan muttaşıl kıl
 Gerekdür kıble ger olursa belli Teveccüh eyleye aña muşallî
 Eger kıble degilse belli aña Kıla zannı olursa kanķı yaña

- 220 Anı itmeye bir daḥi i'āde Eger zannında itdiyse ḥaṭā da
 Namāz içre olursa kıble belli İde fi'l-ḥāl ol yaña tevellī
- Bābu şıfatu'ş-şalāvatu ve furuzuha**
- Namāzuñ farzı oldu altı ta'yīn İdelim anı bir bir size tebyīn
 İdüp taḥrīmeyi evvel kıyām it Kıra'at rüknünü andan tamām it
 Şurū' eyle rükū' ile sücūda İriş bu resm ile āḥir ku'ūda
- 225 Bularuñ mā' adası bil ḥaḳīḳat Ki eczā' şalavātuñ oldu sünnet
- Bābu fī-sünenü'ş-şalavāt**
- İk'elüñ kıl kulaḡuña berāber Ḥuş andan soñra de Allāhu Ekber
 Şaḡ elüñ şol elüñüñ üstüne қо Gerek kim sütre altında ola bu
- (6A) Oḡu Subḥāneke ile te'avvuz De Bismi'l-lāh cān bulsun telezzuz
 Oḡuyup Fātiḡa қоşḡıl üç āyet Eḡall-i sünnete budur nihāyet
- 230 İmām iseñ de ihfāyile āmīn Eger me'mūm iseñ hem eyle te'mīn
 Pes andan yine tekbīr eyleyüp ḥūb Rükū'a var bu evşāf ile maḥcūb
 Dizüñ üstüne қoyup ellerüñi Açık barmaḡuñ ile қollaruñı
 Başuñla eylegil arḡañı düpdüz Gözetsün ayāḡuñ barmaḡların göz
 İdüp üç kerre tesbīḥ ihtimām it Қıluḡ tesmī' u taḥmīdi kıyām it
- 235 Hem andan soñra tekbīr ile yine Sücūd idüp yüzünü қо zemīne
 Döşeyüp yire iki ellerüñi Қışup barmaḡlaruñ aç қollaruñı
 İki elüñ arasında қо yüzüñ Açık dut yummaḡıl ol demde gözüñ
 Diger burnuñ ile alnuñu yire Қoma қarnuñ ki uyluḡuña ire
 Yine tekbīr idüp başuñı götür Taḡıyyāta oturur gibi otur

- 240 Zamân virme iñende ol ƣu' ũda İdüp tekbîr-i def' i var sücûda
 Bu kez tekbîr idüp eyle ƣu' ũdu Namâzuñda bulasın tâ ki sũdu
 Şol ayak ũzre oturup ũaƣuñı Diküp ƣıbleye döndür barmaƣuñı
 Ƙo fahzuñ ũzre iki ellerũñi İken ƣaldurma ammâ ƣollaruñı
 Teşehhüd deñl'otur andan ƣıyâm it Bu nev' iyle namâzuñı tamâm it
- 245 Yine evvelki gibi hõş ƣu' ũd it Teşehhüd oƣu Hâƣƣ nûrın şuhûd it
 Şalavât virüp andan vir selâmı Namâzuñ bunlaruñla it tamâmı

Faşlu fi'l-Ƙırâ'at

- Ƙırâ'at kim aña sũre ƣoşurlar Bil üç vaƣtde anı cehrle oƣurlar
 Şabâh u mağrib vü andan 'işâ ol Cemâ'at birle yok ihfâsına yol
 Olupdur münferid muhtasâr ammâ Dilerse cehr ide dilerse ihfâ
 250 Ƙılan kimse velî zühr ile 'aşrı İde ihfâyı hiç itmeye cehrî
 Daħi Cum' a'yla 'ıydinde rivâyet Budur kim oƣuya cehr ile ğâyet
 İmâm ardında sâkit olma me'mûm Budur mezheb haƣıƣat ile ma'lûm

Bâbu'l-İmâmet

- Cemâ'at bil ki sünnetdür mü'ekked Olur her şaffi şeytân hayline sedd
 İçinde anlaruñ ƣılsın imâmet Şu kim var anda 'ilm-i istiƣâmet
- 255 Eger hep olsalar bunda müsâvî Esenn ü evra' olan didi râvî
- (6B) İmâmet itmede 'abd ile a'mâ Kerâhet var gerçi câ'iz ammâ
 Daħi i' râbı fâsıƣ ibn-i zânî Hükümde bunuñla bir bil anı
 Degil câ'iz uya ümmîye ƣarı İmâma ola daħi melbûse 'ârî
 Teyemmüm mesh iden kimseye ƣâbil Vuđü issiyile uyarsa ğâsil

- 260 İmāmetden ğarez çün iktidādur Uyarsa qā‘ide qā‘im revādur
 Velī mū‘miyye uysun yine mū‘mī Anuñ yok sācid uymaĝa ‘umūmī
 Ferā‘iz kıłana iden teneffül Eger uyarsa cā‘iz bī-ta‘allül
 Degildür ‘aqsı cā‘iz bil muqarrer Daĝı bir farza uymaq farz āher
Bābu vukū‘ul-ħadeş fi’ş-şalavāt
 Namāz içre ħadeş çün sebkat ide Namāz kıldıĝı yirden đura gide
 265 Velīkin söyleyemeye tınmaya ħiç Bu ešnāda olursa ne qadar gic
 Binā idüp kıla bāķī namāzı Berāberdür bunuñ bil çoĝu azı
 Başından başlamakđur lākin efdall Ĥadeşle ol olur zīrā ki muħtell
 Teşehhüd deñlü oturup şoñra nāĝāh Selām virmezden oñ balsa ħadeş rāh
 Đurup ābdest alup vire selāmı Budur bil Ĥazret-i Nu‘mān kelāmı
 270 Ve ger kaşđ ile itse oldu kāmil Olurlar cümle bu qavl ile ‘āmil
Bābu fīmā bi-fasde’ş-şalavāt
 Namāz içre kişi itse tekellüm Gülüp nāĝāh yaħūd itse tebessüm
 Ya nāsī olsa ol kimse ya ‘āmid Olur anuñ namāzı bil ki fāsıd
 Añuben bir kişi aħvāl-i dīni Eger eylese āh ile enīni
 Namāzın kesmeyüp ide edāyı Ne deñlü çoq iderse de buq‘āyı
 275 Velī dünyā için olsa bu işler Namāzı fāsıd olur bil ki yek-ser
 Geçüp miħrāba eyleyen imāmet Eger muşħafdan eylese kırā‘at
 Didi Nu‘mān ki fāsıddür namāzı Namāz içre oqur zīrā ki yazı
 İmāmeynüñ yanında ol namāza Kerāhet var ki māni‘ yok cevāza
Faşlu fīmā yukrehu fi’ş-şalavāt

	Kerâhetden muşallî ide perhîz	Nedeñlü şer' anı eylerse tecvîz
280	‘Abeş yire yapışmaya tenine	Dañi hem gömlegine қаftanına
	Baқup yanına döndürmeye başı	Öñ[üñ]den irmeye eliyle taşı
(7A)	Eger mâni' olursa ol sücûda	Olur câ'iz hemân bir kerre o da
	Eger kılıç ya muşhaf olsa aşlı	Namâz kılmaklık olur aña qarşı
	Saқıfda yâ önünde ola şüret	Namâz kılmaya anda bî-zarüret
285	Velî olursa anuñ başı maқtû'	Olur ol şübhe bil kim anda medfû'
	Namâz da қatl ide ҳayy ile 'aқreb	Olursa kendüye fî'l-cümle aқreb
	Bâbu idrâkı'l-ferâ'iz	
	Zühürden kılsa bir rek' at bir âdem	İkâmet itseler mescidde ol dem
	Tamâm idüp kıla bir daқи şef' i	İmâma uya andan şoñra vef' i
	Eger üç kılsañ anı eyle tekmiñ	Uyup andan imâma nâfile kııl
290	Fecirden kılsa bir rek' at kimesne	Cemâ' at bulsa yoқ қat'ında nesne
	Şubuҳda bir kişi görse imâmı	Ki yaқlaşmış namâzınuñ tamâmı
	Қoyuben sünneti kılsun hemân-dem	Қazâ eylesün şoñra anı hem
	Velî budur Muҳammed muқtezâsı	Ki gün қalkınca kılına қazâsı
	Faşlu fî'l-vitrü'l-vâcib	
	Şalât-ı vitri bil vâcibdür ey yâr	Hemişe kııl anı fevt itme zinhâr
295	‘İşâdan şoñra üç rek' atdur ol bil	Cemi' inde anuñ süre-i zemm kııl
	Қunüt oқи üçüncüsünde ammâ	Şaқın cehr itme anda eyle ihfâ
	Қılursın Şâfi' iye iқtidâ ger	Қunüt oқur fecirde bil muқarrer
	Didi Nu' mân Muҳammed kııl sükütü	Anuñla oқuma bile Қunüt'u

Bâbü'l-nevâfil

	Eger dört ise kılduğın nevâfil	Anuñ dördüne bile sūre-i zem̄m kı̄l
300	Otururken kı̄lursın anı cā'iz	Degilseñ de kı̄yām etmekte 'āciz
	Ku'ūduyla şurū' itseñ kı̄yāma	Virür fetvā đanışuñ her imāma
	Kı̄yām ile şurū' eylesen̄ ammā	Didi Nu' mān bilā-' özür oturma
	Müsāfir kı̄lsın at üstünde anı	Ki vardur assısı yoğdur ziyānı
	Eger gitdiği irāk mīl degilse	Teveccüh eylesün her kı̄ande olsa
305	Eger at üzre kı̄lsa ibtidāyı	İner olsa aña ide bitā'ı
	Velī bir 'aqs olursa işbu şūret	Var istināfına hükm-i zarūret

(7B) Faşlu fī-beyāni't-terāvīh

	Cemā' atle kı̄lınmaz nāfile bil	Terāvīhi cemā' atle velī kı̄l
	Anuñ yigirmi rek' atdur tamāmı	İki de bir gerek virmek selāmı
	Olur on şef' beş tervīhe kāmīl	Şevāb isterseñ ol anuñla 'āmīl
310	Oruç ayında budur kim münāsib	Cemā' atle kı̄lına vitr-i vācib

Fī-sücūdu's-sehv

	Namāzda olsa naqs yā ziyāde	Şu deñlü ki olmasa bā' iş fesāda
	Gerekdür secde sehvi eylemek bil	Ki bula anuñ ile naqs tekmīl
	Selāmdan şoñra iki secdedür ol	Anı terk eylemege yoğdurur yol
	Taḥiyyāt'ı Kı̄nūt'u Fātiḥa'yla	Eger terk ideriseñ secde eyle
315	Eger cehr eylesen̄ ⁵⁵ iḥfā yerinde	Oğuyacağın āyeti yerinde
	Ya iḥfā eylesen̄ cehr olsa lāzım	Sücūd-ı sehve ol ol demde 'āzım

⁵⁵ "Eylersen̄" şeklinde yazılmış. Vezin gereği "eylesen̄" tercih edildi.

	İmâma ger olursa sehv vâқи'ı	Ola uyan aña secdede tâbi'
	Eger me'mûm iderse sehvi ammâ	Ne buña secde itmek var ne aña
	Bâbu fi-şalavâti'l-marîz	
	Marîz olsa kıyâm itmekte 'âciz	Namâzı otururken kılsa câ'iz
320	Eger yoğ ise anda istiâ'at	Olur imâ' ile kılsa kanâ'at
	Yatup başı ile ide işâret	K'olur imâ demek bundan ibâret
	Baş egmek şol kadar bula vuqû'ı	Ki fark ola sücûd ile rükû'ı
	Buña kâdir degilse ide te'hir	Şağ olursa kazâ eyleye bir bir
	Gözi kaşı ile itmeye imâ	Aña şer'en icâzet yoğdur aşlâ
325	Başından hastanuñ ger gitse 'aqlı	Anuñ haqqında ne dir diñle naqli
	Eger beş vaqt veyâhüd eksik ise	Gelince 'aqlı qalsın eksigise
	Velî artıg ise yoğdur kazâsı	Ki aña anı 'afv itdi Hüdâ'sı
	Bâbu fi-şalavâtü'l-müsâfir	
	Müsâfir olsañ üç günlük yola ger	Rubâ'ıyyatı qaşr it kıl ikişer
	Velî kılsañ mukîme ittibâ'ı	Anı qaşr itme kıl yine rubâ'ı
330	Girerseñ bir köye yâ şehre yolda	Seferden şayılur bilgil ki olda
	Meger kim eyleyesin anda niyyet	Çoğ on beş gün idem deyü ikâmet
(8A)	İkâmet niyyetin itmeziseñ ger	Đurursun bir şehirde nice yıllar
	Rubâ'ıyyatı qaşr it kılma kâmil	Hilâf eyleme ol bunuñla 'âmil
	Bâbu Şalavâtü'l-Cum'a	
	Sorarsañ Cum'a'yı farz oldu kime	Olur bil mışr-ı câmi' de muqîme
335	Şu şart ile ki olmaya saqim ol	Müsâfir olmayup ola muqim ol

	Kişi şahrâda olsa yâ qarada	Namâz-ı Cum'a farz olmaz orada
	Şabî vü 'avret ü a' mā vü memlûk	Vücüb-ı Cum'a olur bunlarda metrûk ⁵⁶
	Velîkin kılsalar olur tamâm ol	Zühürden anlara kâ'im-mağâm ol
	Hañib anda okurken huñbe-i huñş	Sükût eyleyüp andan yaña dut gûş
340	Tekellüm eyleyeyin dime zinhâr	Ki lağv olur namâzuñ cümle ey yâr
	كما قال النبي الاكرم صلى الله تعالى عليه وسلم اذ قلت لصاحبك يوم الجمعة اسكت والخطيب يخطب فقد لغوت ⁵⁷	
	Namâzın öylenüñ bir kimse ol gün	Eger kılsa imâm kılmazdan öñdin
	'Özürsüz kıldı ise bu namâzı	Kerâhet birle vardur bil cevâzı
	Beyân eylerse lâkin 'özr-i şer'î	Olur bu fi'ili anuñ bil ki mer'î
	Bâbu şalavâtu'l-'ıydîn	
	Vücüb-ı Cum'a var ise saña ger	Namâz-ı 'ıyd olur vâcib muqarrer
345	İki rek'atdur ol artık degildür	Tekâsül eyleme kim çok degildür
	İderseñ ger anı kıлмаğa tedbîr	Gerek rek'atda bir dört kerre tekbîr
	Birinüñ evvelinde vü birinde	Rükû' kırâ'atuñ ara yerinde
	Budur kim müsteħabb ğusl eyleyüp pāk	İdesin dañi isti'mâl-i misvāk
	Giyesin yeñi yâ yunmuş şiyâbı	Şaçınasın 'abîr ile gülâbı
350	Oruç bayramı olsa budur efđall	Muşallâya dañi çıkmazdan evvel
	İdesin bir iki loğma yemek nûş	Ki ħarnuñ toğ olup göñlüñ ola cûş
	Muşallâya teveccüh idesin çün	Taşadduğ eyleyesin ? ⁵⁸ için
	Yiyeler 'ıyd-ı ezħâda ta'âmı	Namâzdan şoñra ħalkuñ ħaşş u 'âmı

⁵⁶ Vezin bozuk.

⁵⁷ "Kemâ'üale'n-nebiyyü'l-ekrem âallâ'l-lâhu ta'âlâ'â'ealeyhi ve's-selâm: İö ültün liâ'Acike yevme'l-Cumêa uskut ve'l-öaüib yeötubu feüad laâvetü" (Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Cum'a günü, İmâm hutbe okurken, sen (yanıbaşında konuşan) arkadaşına: "Sus!" desen boş laf etmiş olursun.") Ebu Dâvut, *Salât*, 235, H.N:1112; Tirmizî, *Salât*, 368, H.N:512.

⁵⁸ Maddi hasardan dolayı okunamadı.

	Muşallâya giderken ide tekbîr	Dilinden eyleyüp bu lafzı tekrîr
355	Tamâm olunca hem eyyâm-ı teşrîk	Namâzdan sonra tekbîr ide taḥkîk
(8B)	Bi-ḥamdi'l-lâh tamâm oldu bu defter	Ki bir mâni' olup kalmadı ebter
	Mütercem oluben metn-i Bidâye	Denildi adı Miftâhu'l-Hidâye
	Îlâhî sen hidâyet kıl kamuya	Yazuḡlu kullaruñ qoyma tamuya
	Ġazâlî derd-mendüñ yâ Îlâhî	Senüñ fazluñadur pûşt u penâhi
360	Kim eylerse du'â ile anı yâd	Cehennem âteşinden eyle âzâd
	Temme bi'l-ḥayr fî 22 Ramâzân 111	

Kaynaklar

- _____, *Deli Birader Mehmed Gazâlî*, Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 12914/Y035.
- Akgündüz, S. N. (2004). *El-merġînânî'nin el-hidâye adlı eserinde istihsan*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: M.Ü. SBE İlahiyat ABD İslam Hukuku BD.
- Âşık Çelebi, *Meşâ'iru's-şu'arâ*, (haz. G. M. Meredith-Owens), London 1971 (Tıpkıbasım).
- Beliğ, İ. (1287). *Güldeste-i beliğ*. Bursa.
- Bursalı Mehmet Tahir. (1338). *Osmanlı müellifleri I-III*. İstanbul
- Cunbur, M. (2004). Gazâlî. *Türk dünyası ortak edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi I-VII*. Ankara.
- Çelebioğlu, Â. (1998). Türk edebiyatında manzum dinî eserler. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yay., 349-365.
- Deli Birâder. *Miftâhu'l-hidâye*, British Library, Or. 1166/3, vr. 78b-92a.
- Deli Birâder. *Miftâhu'l-hidâye*, İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi, No:T3273, vr. 1b-8b.
- Edirneli Sehi. (1325). *Tezkire-i hehi (heşt behişt)*. İstanbul
- Emecen, F. Şehzâde Korkut. *DİA*, XXVI, 205-207.

- Faik Reşat. (1311). *Eslâf*. İstanbul.
- Gelibolulu Ali. *Künhü'l ahbâr'ın tezkire kısmı*, (haz. Mustafa İsen), (http://courses.washington.edu/otap/archive/data/arch_txt/texts/a_kunhul.html), (E.T.:05.02.2014)
- Genç, İ. (1980). *Keşfü'z-zünûn'un açıklamalı dizini*. Erzurum.
- Gökyay, O. Ş. (1970). Gazâlî (Deli Birader). *Türk Dili*, C. XXI, S. 222, s. 449-460.
- Gökyay, O. Ş. (1970). Gazâlî (Deli Birader). *Türk Dili*, C. XXII, S. 223, s. 18-31.
- Gökyay, O. Ş. *Deli Birader. DİA*, C. IX, s. 135-136.
- Heffening, W. Mergînânî. *İA*, C. VII, s. 761.
- İhsanoğlu, E. vd. (2008). *Osmanlı tıbbi bilimler literatürü tarihi I-IV*. İstanbul.
- İmâm-ı Gazâlî. (1962). *Bidâyetü'l-hidâye*. (çev. Lütü Doğan). Ankara.
- İmâm-ı Gazâlî. (2013). *Hidayet rehberi ihya'nın anahtarı*. (haz. Veysel Akkaya), 2.bs., İstanbul: İnsan Yay.
- İmâm-ı Gazâlî. *Bidâyetü'l-hidâye: hidayet'in başlangıcı tasavvuf, edeb ve ahlak kitabı*. (Çeviri ve şerh: Ömer Faruk Hilmi), Sultan Yay. İstanbul, ty.
- Karapınar, H. (1986). Mergînânî ve eseri hidâye. *Diyanet Dergisi*, C. XXII/2, s. 26-41.
- Kınalızâde. *Tezkire-i şu'arâ*. Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 12955/Y074.
- Kiremitçi, F. (2012). Klasik Türk edebiyatında öğretici mensur eserleri nazma aktarma çalışmaları ve Sâdikî'nin manzum akaid-nâme örneği, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V. 7/1, s. 1501-1539.
- Koca, F. Mergînânî, Burhaneddin, *DİA*, XXIX, 182-183.
- Köprülü, F. Gazâlî, *İA*, C.IV, s. 728-729.
- Köprülüzâde M. F. (1931). *Eski şairlerimiz divan edebiyatı antolojisi*. İstanbul.
- Köse, M. (2001). Ferganlı bir hukukçu mergînânî ve hidâye adlı eseri. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 17, s. 345-363.

- Kuru, S. S. (2000). *A sixteenth century scholar Deli Birâder and his dâfi' u'l-gumum ve râfi' ul'l-humum*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cambridge.
- Kuru, S. S. (2007). Sex in the text: Deli Birader's dâfi' u'l-gumûm ve râfi' u'l-humûm and the Ottoman Literary Canon. *Middle Eastern Literatures*, Vol. 10, No. 2, 157-174.
- Kut, G. A. (1973-1974). Gazzâlî'nin Mekke'den İstanbul'a yolladığı mektup ve ona yazılan cevaplar. *TDAY Belleten*, s. 223-252.
- Latîfî. (1314). *Tezkîre-i Latîfî*. İstanbul
- Levend, A. S. (1970). Gazâlî (Deli Birader)'in cer-nâmesi. *Türk Dili*, C. XXII, S. 234, s. 123-124.
- Montgomery, W. (1953). *The faith and practice of Ghazzali*. London.
- Özkan, M. ve Devletoğlu Y. *DİA*, IX, s. 243-244.
- Rieu, Ch. (1888). *Catalogue of the Turkish manuscripts in the British Museum*. London.
- Taş, H. (2008). Deli Birâdet Gazâlî'nin Elif-nâme'si. *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/2, s. 642-652.
- Taşköprülüzâde Ahmed. (1269). *Şakâyk-ı nu'mâniyye*. İstanbul.
- Ülken, H. Z. (1961). Gazâlî'nin bazı eserlerinin Türkçe tercümeleleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 1, s. 59-79.
- Zülfe, Ö. (2008). Deli Birader Gazâlî'nin cerr-nâmesi. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 18, s. 123-140.

Miftâhu'l-Hidâye isimli eserin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan nüshasının 1b-2a sayfası.

Yine aynı nüshada eserin son sayfası 8b.